

Tūhuratia te Ao

Hangarau

Tē Moko

He mihi

Tēnā koutou tēnā tātou i runga i ngā tini āhua katoa o te wā, me kī haere ngā mihi, haere ngā mate, haere tonu te kaupapa e tū nei.

Ki te hunga nā rātou te kaupapa i kōkiri kia tutuki pai ai, tēnā koutou.

Ki ngā kaitā ki a Mark Kopua rātou ko Richard Francis ko Haki Williams, nā koutou ngā kōrero i tuku mai, ka mihi ake. Nei rā hoki te mihi ki te tira nā rātou te hui tā moko ki Tamaki Makaurau i whakarite. Ki te hunga e mau moko ana ki a Makere Wano rātou ko Jo Tito ko Jennifer Tipene-Leach, nā rātou tēnei kaupapa i whakaora, kei te mihi ake.

Ki te whānau o Haemata tēnā hoki koutou kua āwhina mai i tēnei kohinga rauemi.

Nā Hēni Jacobs te kōrero i whakamāori, nā Chamblett Design te pukapuka i hoahoa.

Ki a Trish Francis @ Mau Creative, nāna ngā whakairoiro me te waitohu mō ēnei raupapa pukapuka.

Tae atu ki a Deanne Thomas nāna anō te kupu i whakairo. Ki a Orini Kaipara rāua ko Ngarangi Tipene-Leach nā rāua ngā whakaaturanga tautoko i hanga. Nā Wharehoka Wano me te whānau o Tihi ngā whakaritenga. Tēnei te reo mihi, tēnei te reo tangi ki a koutou katoa, tihei mauriora.

Kei te mihi ki ngā rōpū, ngā tāngata rānei e whai ake mō ngā pikitia: whārangi 15 Clive Shieley - Hidden Forest; w16 Dermographic tattoo; w17 S. Pili Mo'o; w20 Todd Sheridan, w21 Haki Williams.

Te Marautanga o Aotearoa	
Wāhanga Ako:	Hangarau
Taumata	6
Ngā Āhuatanga o te Hangarau	1. Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka: • whakahāngai ki te otinga; • mōhio ki ngā whakaharatau; • whakarite ki ngā hangarau a tangata kē; • mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea. 2. Ka tūhura i ngā āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki: • ngā pūnaha, ngā tukanga rānei; • te hiahia o ngā kiritaki; • ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.
Te Whakaharatau Hangarau	3. Ka arohaehae i ngā whakatakotoranga hoahoa whaiaro, ā ētahi atu hoki, hei āwhina. 4. Ka whakamātautau i ngā raraunga me ngā mōhiotanga hou kia puta ai he otinga tika.

Tūhuratia te Ao Hangarau

*Tīkina atu i tuawhakarere
i te ao kōhatu
ngā mōhiotanga o rātou mā
hei kawē i a tātou i roto i te ao tūroa
Kua takoto kē te whāriki i rarangahia e rātou
wānangahia, tuakina kia tau
rangahaua kia maumahara
manakohia kia whiwhi ai
te mātauranga Māori motuhake*

I ahu mai tēnei Haupapa i hea?

He kōrero onamata te kōrero mō Niwareka rāua ko Mataora.

He mokopuna nā Rūaumoko a Niwareka, he tūrehu, he urukehu, he wahine ātaahua. Ko Mataora, he tangata nō te ao tūroa, he ariki. E noho tahi ana rāua, i runga anō i te harikoa. Engari i tētahi rā ka pōhēhē a Mataora kua mahi kino a Niwareka, ā, nā tana pūhaehae nui ka patu a Mataora i tōna hoa. Ka whakatuatē a Niwareka, ka hoki tika atu ki Te Rarohenga, ki te kāinga o tōna pāpā, a Ueroa.

Ka mokemoke rawa a Mataora, ka mārama ia ki tōna hē, ā, ka whai atu ki te kimi i a Niwareka. Heoi, i te taenga ki te urunga ki Te Rarohenga, ka tūtaki i a Kūwatawata, te kaitiaki i te ara. I whakaae a Kūwatawata kua kite ia i tētahi wahine e hotuhotu ana, e pōuri rawa ana te āhua, e whakaheke ana ki Te Rarohenga. Nā te kaha inoi a Mataora, ka huakingia te tatau e Kūwatawata, ka uru atu a Niwareka. Nā te roa ōna e rapu ana i tana hoa, ka pau tana hau. Ka werawera te rae, ka tōtā katoa te tinana, ā, ka ngaro haere ngā whakanikoniko i tuhia rā ki tōna mata. Ka kitea taua āhua e te whānau o Niwareka, ka pūhohe katoa.

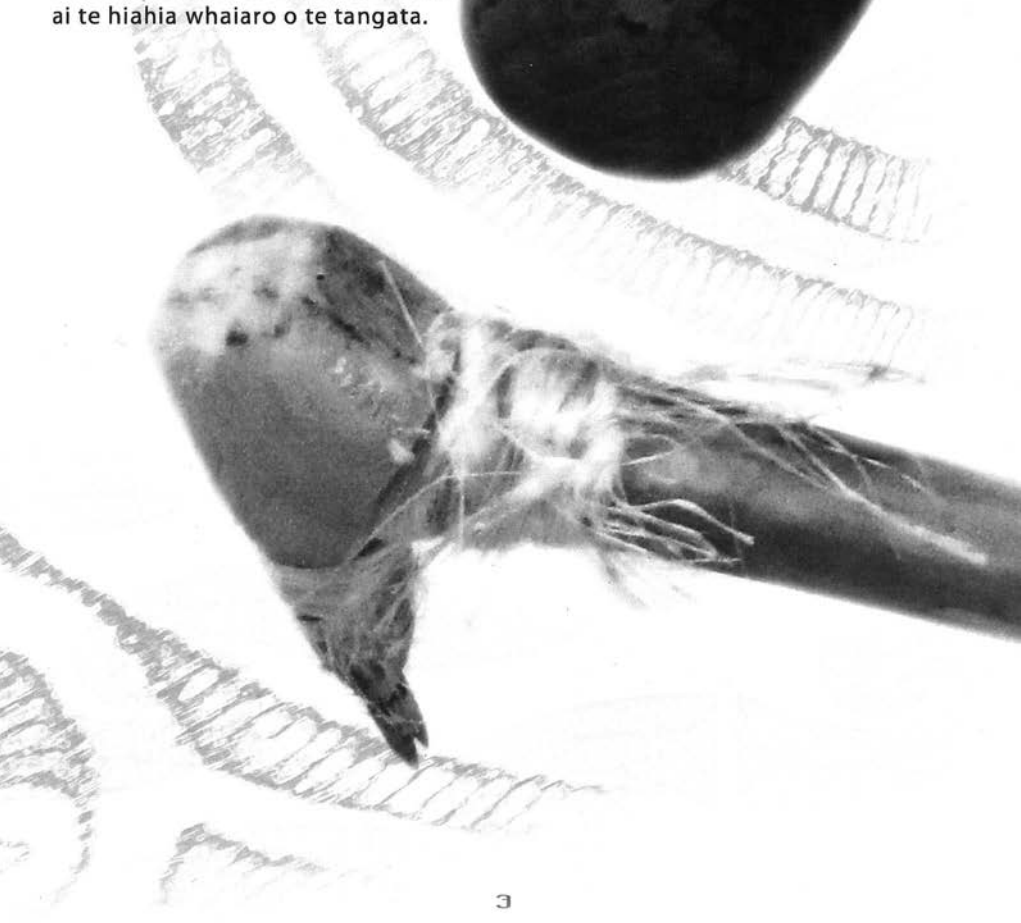
Kātahi ka āta titiro a Mataora ki ngā rārangi kei ō rātou kanohi, he rerekē te āhua. I tō rāua tūtakitanga ko Ueroa, ka inoi atu a Mataora i a ia

kia whakapūmau i te moko ki tōna kanohi, kia kitea ai tana ātaahua e Niwareka. Kua mōhio hoki a Ueroa i te aroha o Mataora ki tana tamāhine, me tana hiahia nui kia noho tahi anō rāua. Ana ka whakaae a Ueroa kia tāngia te kiri o Mataora, kia pūmau ai ngā whakanikoniko.

Nāwai rā ka tūtaki anō a Mataora me Niwareka, ā, ka kitea e Niwareka te aroha o Mataora mōna i runga i tōna mata. Nō reira, ka hoki haere mai rāua tahi ki te ao tūroa, ā, ka haria mai ngā pūkenga tā moko, me te mātauranga anō o Niwareka e pā ana ki te mahi tāniko. Koinā te tīmatatanga o te tā moko me te tāniko ki ngā tāngata o tēnei ao.

Ahakoa i ahu mai te tā moko i
ngā wā o mua, he mahi hoki o ēnei
wā, me ngā wā e heke mai ana. Nā
te hangarau kua rerekē ngā tukanga
e whakamahia ana e ngā kaitā. Heoi
anō, kei te ora tonu ngā tukanga e
pā ana ki ngā tikanga a ngā tūpuna.

He tino kaupapa hangarau te tā
moko. Kei te moko o tēnā, o tēnā
he kōrero whakapapa, he kōrero
whānau, tērā pea he moemoeā
whānui hoki. Nā te moko ka tutuki
ai te hiahia whaiaro o te tangata.

Ho wai te hunga mōhio?

He tokomaha tonu ngā ringa tā moko i Aotearoa, i Ahitereiria me ētahi atu whenua o te ao he hāpori Māori kei reira. I ēnei ngahurutanga tau nei, kāore i ārikarika te hurikiko mai o te iwi Māori ki te tā moko, me te whakaora ake anō i ōna pūkenga, i ōna mātauranga.

Kei ngā wāhi katoa o te motu ngā ringa tā moko. Ko ētahi e mahi ana i ō rātou kāinga, he whare toi motuhake ō ētahi, ko ētahi e kawea haere ana i ō rātou tohungatanga ki ngā marae o te motu, ki ngā kāinga tūmataiti, ki ngā taiopenga toi.

Ko Te Uhi-a-Mataora te ingoa o tētahi kāhui kaitā moko e āwhina ana i te hunga pīrangī whāwhā ana i tēnei momo mahi toi, e whai ana anō kia kawea ēnei mahi i runga i te tika, i te ngaio. Ko Te Uhi-a-Mataora anō tērā ki te ārahi i ngā kaitā hou ki ngā āhuatanga hauora, haumarū, tae atu ki ngā tikanga Māori e rite ana me te kawenga ake o te mahi. Ehara i te mea kei raro ngā kaitā moko katoa i te maru o Te Uhi-a-Mataora, engari he ārahi tāna i ērā e hiahia ana kia noho rātou ki te kāhui nei. Ko tāna kaupapa whānui, he whakapau kaha kia pūmau ai ngā āhuatanga toi me ngā tikanga o te tā moko, kia noho tonu mai ai ēnei mātauranga ki a tātou i te ao tūroa nei, me ō tātou uri whakaheke.

Ko Richard Francis

Ko Te Arawa te iwi. Ko Ngāti Makino, Ngāti Pikiao, Ngāti Rangiwewehi me Ngāti Tamateatutahi-kawiti ngā hapū.

Ko Richard Francis tēnei, he kaitā moko, he kaiwhakairo, he kaitoi. Kei Rotorua e noho ana.

I whakatipuria a Richie i Ngāti Pōrou, i reira hoki ia e ako ana i ngā pūkenga toi. He tauira nō Toihoukura, te wānanga toi o Te Tai Rāwhiti. Ko Derek Lardelli tōna kaiako toi. Nāna a Richie i tautoko, i poi poi mō ngā tau 15.

Ka mutu tana mahi i reira, ka nuku ia ki Te Kura o Rākaumangamanga, hei kaiako hangarau.

Ināianei, he toamahi tāna, kei Rotorua. I roto i taua umanga e whakamahia ana ōna pūkenga hei kaitā moko, hei kaiako toi hoki. Ko Toiariiki te ingoa o tana wāhi mahi. 'Toi-ariiki, te Toi-uru-tapu, te Toi-uru-rangi, te Toi-uru-roa.'

Ko Mark Kopua

Ko Te Aitanga-a-Hauiti me Ngāti Pōrou ngā iwi.

He tohunga whakairo, he tohunga toi, he tohunga tā moko a Mark Kopua. Mai i rā anō tana wehi me tana pārekareka anō i ēnei momo tārai i ngā whakanikoniko ātaahua. Kua hau ngā rongo mōna ki ngā tōpito katoa o te motu, ā, koia tērā e takahi ana i te nuku o te whenua, me te hari i ana taputapu tā, i ana mātauranga ki ērā ka hiahia ki ēnei taonga.

Kei te Whanga o Tolaga i Te Tai Rāwhiti, te kāinga o Mark. Kua hipa atu i te 25 tau tēnei tangata e whakairo ana. Me tana kī ake, nōna ka tahuri ki te tā moko, ka mate ia ki te huri ki pūkenga kē, ki tikanga kē, i te mea he rerekē katoa te whao i te mata o te rākau, tēnā i te whao i te mata o te tangata.

Ko Haki Williams

Ko Tūwharetoa te iwi, ko Ngāti Hāmua te hapū. Kei Taupō e noho ana.

Kua neke atu i te 10 tau a Haki e tā moko ana. I roto i āna mahi akoako kia tū hei kaitā moko, he mea tautoko ia e Mark Kopua rāua ko Inia Taylor. Pērā i ngā ringa tā moko katoa, he rerekē, he motuhake āna ake whakanikoniko i ā ērā atu kaitā moko.

“Ehara i te mea nāku i kōwhiri te tā moko hei huarahi toi mōku. Nāna kē au i kōwhiri. Mēnā he pūmanawa ōu, he taonga tuku iho nā ō tūpuna, kei runga i a koe te pikaunga ki te hoatu, ki te whakawhiti i ērā mātauranga ki ētahi atu.”

He aha te take i tū ai tēnei mahi nui?

He maha ngā kōrero i tuhia mō ngā kanohi, mō ngā tinana i mokoia, me ōna anō whakaahua, e ngā Pākehā tuatahi i tae mai ki Aotearoa, e Kāpene Kuki mā. I kaha anō tērā o ngā ringatoi rongonui, a C.F. Goldie, ki te peita i ngā kuia, i ngā koroua o ngā iwi maha, kua mokoia te kauae, me ētahi atu wāhi o te tinana. E iri tonu mai ana ētahi o ēnei mahi toi rongonui i ngā pakitara o ngā whare toi maha o te ao.

Ahakoia he tikanga te tā moko i kawea nuitia e ngā tūpuna i ngā rā o mua, nā te whakamanatanga o Te Ture Pēpēhi Tohunga o te tau 1907, ka kīia te mau moko me te tā moko he mahi takahi i te ture. Ka mau tonu ētahi tohunga ki ā rātou mahi tā moko, engari ka tino tokoiti te hunga ka whai tonu kia mokoia rātou. I ētahi whānau, ko te moko kauae, ko te moko kanohi whakamutunga e mōhiotia ana, nō te whakatupuranga tuarima ki muri. I ētahi whānau, nō mua atu i tērā.

Mai i ngā tau o ngā 1970, kua hoki mai anō te moko ki ngā kanohi me ngā tinana o te huhua noa o ngāi Māori.

Kua kaha anō te whakaaro nui, te hiahia, me te whakapau kaha ki te tā moko. Me te aha, kua puta he pānga ki te āhua o te titiro a ētahi tāngata ki a rātou anō, ki ō rātou hononga ki ētahi atu, ki ā rātou pikaunga.

Ka tāia ana he moko ki te kiri o te tangata, he momo whakapuaki tērā i te tangata kei tua o te kiri. Mā te moko e ea ai te hiahia o te tangata ki te whakaū i ōna hono ki ētahi atu, ki te whānau tata, ki te whānau nui tonu. He whakaatu tuakiri, he whakaatu taura tangata, he whakaatu whakapapa, he whakaatu hononga, he whakaatu anō pea i ngā wawata mō ngā rā kei tua.

He maha ngā kōrero a te moko mō te tangata nōna te moko. Pērā i ngā tūpuna o tērā rautau, he karere kei te kauae, he kōrero ōna mō ngā rā o mua, me ngā rā o ēnei wā. Ka rangatira te tū a te tangata mau moko.

He aha te hua Ka puta?

I ngā mahi kapa haka o ēnei rā, he mea tuhi noa atu te moko ki te pene ngārahu, ki te pene whītau, ā, kia heke ngā werawera i te atamira, kua ukuparatia, ā, kia horoi te tangata i muri mai, ka ngaro noa. Heoi, kei te tokomaha kē atu ngā kaihaka kua tāia kia pūmau ō rātou moko, kua kore i rangitahi noa te mau mai.

Ko tēnei mea te tā moko, he āta haehae i te kiri, me te kuhu atu i te wai ngārahu ki ngā haenga e pūmau ai ngā tauira ka oti mai.

Ka taea ngā wāhi katoa o te tinana te tā ki te moko. Mā te tangata tonu e whiriwhiri ko tēhea wāhi ōna e pīrangi ana ia kia mokoia. I ētahi wā, i te otinga mai o te mea tuatahi, ka tupu tōna hiahia kia toro haere ngā whakanikoniko a te kaitā ki ētahi atu wāhi o tana tinana.

Ko te tauira ka noho mai ki te kiri ka oti ana te tānga, he whakatinanatanga o ngā tūmanako o taua tangata.

He rerekē te hanga o tēnā wāhanga o te tinana, o tēnā wāhanga. He mahi nui tā te kaitā ki te āta whakatakoto i tana tauira ki te wāhanga e tāia ana. Ka mutu, ko ētahi tauira ka tau ki ētahi wāhanga o te tinana, kāore e tino tau ki ētahi atu wāhi. Ā, me whai whakaaro anō ki te pai o te kiri. Ko te taipakeke, ko te kaitā o te tangata, tae atu ki te tae o tōna kiri, he āhuetanga kia āta whakaarohia e te kaitā i mua i te ngau a te wai ngārahu.

Ahakoia ko te kaitā te kaihoahoa i te tauira i te nuinga o te wā, ka kōkūhua atu ngā hiahia o te tangata e mokoia ana, ōna whakapapa, me tana noho ki te ao – i mua, i taua wā tonu, i ngā rā kei mua i te aroaro.

He ahurei ngā moko katoa. Pērā anō i a tātou, korekore nei e kitea ētahi moko e rua e rite pū ana.

He tukanga

I te hui tuatahi a te kaitā moko me te tangata e hiahia ana kia mokoia ia, me uaua ka tāia tana kiri i taua rangi tonu. Ko te mahi tuatahi, he āta kōrerorero noa. Ka puta ngā kōrero, ngā pārongo e hua ake ai he whakaahua i te hinengaro o te kaitā. Ko ngā hononga ā-iwi pea, ko ngā whakapapa, ko ngā kaitiaki, ko ngā tohu whenua, me ērā atu momo waitohu katoa e noho taonga ana ki te tangata ka mokoia. Ka whakaputaina anō ōna hiahia me ngā karere e pirangi ana ia kia whakaaturia ki tana moko. Ka whiriwhiria anō ngā mea pērā i te tae, i te āhua o ngā whakanikoniko me ērā atu āhuatanga hoahoa. He mea akiaki te tangata kia kimi i te tautoko a tana whānau, a tana hapū, a tana iwi, i te mea e whakaataria ana anō hoki ko rātou i roto i tana moko.

Arā anō tētahi mea nui, kia kite pū te ringa tā e tino kaha ana te hiahia o te tangata kia tāia ia ki te moko. Inā rā, kia mahia mai, kua mau tonu ki a ia ā eke noa ōna rā ki tēnei ao. He hanga toitū te moko.

He tokomaha ngā ringa tā moko e mahi ana i waenga i ō rātou iwi. Ki te whakapā atu he tangata o iwi kē i runga i te hiahia mā taua kaitā e mahi tana moko, tērā pea ka tonoa ia kia hoki ki tōna ake iwi, ki tōna ake whānau, ki tōna ake marae, mei kore e mahia mai i reira.

Engari ki te kore tēnei e taea, tērā pea ka whakaae taua kaitā māna tonu e mahi, ki tētahi whare motuhake, ki te kāinga tonu rānei o te tangata ka mokoia. Mahi ai ētahi ringa tā moko ki te marae, e mātakitakihia ai tā rātou mahi e te tokomaha. Kei reira anō pea te whānau e taki ana i ngā karakia me ngā waiata hei tautoko i te tangata e tāia ana.

E hia hāora pea ka pau ki te tā i te moko. Ko te hiki ake i te waiata, i te karakia, hei whakakaha i te tangata e mokoia ana, tae atu anō pea ki te ringa whakanikoniko. Ki ētahi o te hunga ka whai wāhi mai ki ēnei āhuatanga, he kawenga wairua, he hikinga wairua tēnei mahi.

Ka kōwhiria e te kaitā ngā tauira me ngā hoahoa e whakaataria ana i ngā whakairo me ngā kōrero tuku iho o te iwi a te tangata ka mokoia.

Ko te mahi tuatahi, he āta tuhi atu i te hoahoa ki te kiri. Mā konei e kite ai te kaitā e pēhea ana te noho tahi, te hono tahi o ngā tauira ki ngā wāhi o te tinana e tāia ana. He māmā noa ake te tuhi tika atu ki te kiri, tēnā i te āta whakawhiti i te tuhinga mai i te pepa ki te kiri.

Ā, kua āta kite anō te tangata
ka pēhea te āhua o tōna moko. Mā
te ringa tā e whakamārama tana
hoahoa, me te tūhono ki ā rāua
whakawhiti kōrero i mua atu. Ka
haere anō pea ētahi whakatikatika,
kātahi ka tāia, ka meatia ki te wai
ngārahu pūmau...

Ngā wāhanga o te hoahoa

Ka takea mai ngā tauira i te maha atu o ngā tauira tōrino o roto i ngā whakairo, pērā i te rauru, i te koru. Ka kitea anō ngā tauira kōwhaiwhai, raranga i roto i ētahi o ngā hoahoa.

Kitea nuitia ai te koru, tērā waitohu o te oranga tonutanga, i roto i ngā tānga moko. Otirā, he maha pea ōna āhua rerekē, ā, he whakamāoritanga motuhake tō tēnā, tō tēnā āhua. Rere kōtui ai te tini o ngā koru hei raupapa, tērā pea he raupapa ka tāruatia. Kotahi anō pea te koru hei pūtake mō te hoahoa, ka tāruaruatia kia rerekē te rahi, te takoto, te hōhonu, te kauruku rānei o te tānga mai.

Ngā mātāpono hoahoa

Me āta whakaaro anō te ringa tā ki te taha rerehua o tana mahi – ka pēhea te tau o te moko ki te tinana i te otinga mai. Me whiriwhiri te tautika o te katoa o te hoahoa, tae atu ki te hangarite me ngā whakaatatanga.

Ko te āhua o te hono tahi o ngā hanga nui me ngā hanga iti, me te maha o tēnā, o tēnā, ētahi mea e whakatau ana i te ngāwari o te rere, me te pai o te tuituinga tahi o ngā wāhanga o te hoahoa. Ko te tikanga ka whai haere te hoahoa i te hanga o te tinana, engari he ahunga motuhake anō tō te hoahoa, he kaupapa motuhake anō tāna. Ko te āhua whānui o te moko ki te titiro atu, he hanga kōpikopiko.

Te taha whakānao me ngā tukanga

Nō te ngahere te huhua o ngā rawa māori i whakamahia hei kano i ngā rā o nehe. Ko te pungarehu tērā o te mānuka, o te kahikatea, o te kauri ka konatua ki te wai, e otī mai ai he wai ngārahu. He wā anō ka tāpiria atu te pia o te hīnau hei whakapūmau i te tae, kia kore ai e tere māwhe te moko.

Tērā anō te āwheto, te anuhe o te pūrerehua 'pōrino', ka pokea e tētahi momo hekaheka. Nāwai ā ka mate te anuhe i te mahi kino a taua hekaheka. Heoi, ka kohikohia ngā tinana o ngā āwheto kua mate, ka kurua kia hungahunga. Kātahi ka konatua ki te wai me te hinu, koia hei kano pūtaka mō te wai ngārahu tā moko.

I ēnei rā, pērā i te nuinga o ngā rawa, he māmā noa te hoko i ngā wai ngārahu pūmau i te wharehoko.

He nui ngā tikanga Māori tūturu e rere tahi ana me te tā moko i ngā rā o mua. Ka noho tapu tonu te tohunga, te tangata e tāia ana, me te wāhi e tū ai te mahi. Nā te āhua tonu o ngā taputapu tā me te āhua o te kawae i te mahi, he nui te toto ka maringi. I ēnei rā, ka tū anō ngā karakia i mua i te mahinga, engari kāore pea e whāwhāria te hōhonutanga atu o te taha wairua, pērā i ngā rā o mua. Ka toto tonu te tinana i te tānga, engari i te āhua tonu o ngā taputapu tā o ēnei rā, ka iti noā ake,

I ngā rā o mua, ka kino pea te pupuhi o te kiri, ka hia wiki te kiri e mahu haere ana. Mēnā ko te kanohi te mea e tāia ana, kua nohopuku i muri mai, arā, kua kore i kai, i te kaha o te pupuhi. He maha ngā take i noho tapu ai te tangata i mokoia. Ko tētahi, kia kore ai e pokea e te moroiti kino, ka pirau.

Mō te wāhi ki ērā o ngā tāne i kaha tonu te tāia o te tinana, ka hia tau pea e mokoia ana, kātahi anō ka tino oti mai te moko e rite ana.

I ēnei rā, ka māmā noa ake te mahu haere. Nā te iti noa o te ngau a ngā taputapu, ka tere tonu te ora ake o te tinana. Tērā pea ka pania te wāhi i tāia ki tētahi pani whakamahu, kātahi ka tākaia ki te kirihou mō te 12 hāora. Heoi, ka tohungia te tangata kia kaua e haere ki te kaukau, ki te kauhoe, kei uruparatia te moko. Ā, kāore e pai kia kaha te whītikina e te rā, i te mea kua haehaea ngā kiko, ka mamae tonu, ka pāwera tonu mō tētahi wā.

He nui te pānga o ngā hangarau hou ki te tukanga tā moko. Ko ngā uhi o mua, he mea hanga ki ngā wheua whāiti o ētahi manu pērā i te toroa. Ka tāraia ngā rau o ngā uhi kia rerekē te hanga o tēnā, o tēnā, e oti mai ai he haenga rerekē. Ko ētahi i papatahi, hei tapahi i te kiri – ko te uhi kōhiti tērā. Ko ētahi he whai niho – ko ngā uhi matarau ērā. Ko te whāiti o te rau e whakatau ana i te whāiti o te tānga, o te haenga. He mea whakamau atu ngā uhi ki tōna anō tūmomo kakau, ā, ka āta paopaongia te rau hei haehae i te kiri.

Ko te taputapu tā e whakamahia nuitia ana i ēnei rā, he taonga hiko āhua rite ki te pū te hanga, ā, ka whakamaui atu he ngira ki te ngutu. He mea tākai te taputapu ki te kirihou, hei ārai atu i te toto, i te moroiti kino. Ka āta horoia ngā taputapu me ngā mata katoa kia kore ai e rere he mate i tētahi tangata ki tētahi. Arā ētahi tohunga tā moko ka whakamahi i tētahi momo uhi o ēnei rā hei mahi mai i te moko, mēnā koirā te tino hiahia o te tangata e mokoia ana.

He ohu mahi

Huri i te ao, he whenua kē, he hunga kē kei reira e mahi ana i te tā moko. Ko te huhua o ēnei hunga, o ēnei hapori, kei ngā tāngata whenua o te ao. Kei te kitea anō te noho whanaunga o ngā hoahoa me ngā tikanga tā i ngā tāngata whenua o Te Moananui-a-Kiwa.

Ko te kupu mō te tā moko i Hāmoa, ko te 'tatu'. Pērā i Aotearoa nei i ngā rā o mua, he tukanga roa, he tukanga uaua tonu te tā moko i reira, i runga i ngā tikanga tūturu. Ko te uhi anō tā rātou taputapu haehae i te kiri. He mea āwhina te tohunga e ētahi pia, ko tā

ngā pia, he whai kia mārō tonu te kiri, kia pai ai te ngau a te uhi.

I Hawai'i, ko te 'uhi' te kupu mō te tānga ka oti mai, arā, mō te 'moko' kupuingoa nei. Kia tuhia mai te tauira ki te kiri, kua haere ko te tānga, he wheua manu, he anga honu, he pamupū, he niho mangō anō pea ngā taputapu whao. He āhua rite te hanga o te taputapu ki te toki, arā, he kakau rākau, e whakamaui atu ai ngā rau koi ki tētahi pito, ka paopaongia, ka pākurukurungia hei haehae i te kiri, pērā anō i tā te Māori o nehe.

I ētahi atu iwi, pērā i ngā Hapanihi,
kua hia rautau e tāia ana e rātou te kiri
tangata. Ko te *irezumi*, ko te *horimono*
ngā kupu Hapanihi mō te moko.

Kei te mahia tonutia te *irezumi* tūturu
e ōna anō tohunga, engari ka nui te
mamae, ka roa te wā e mahia ana, ka
nui anō te utu. Ki te āta mahia te *irezumi*
kia kapi katoa ngā ringa, te tuarā, te
wāhanga whakarunga o ngā waewae,
me te uma, ā, ka tāia putuputuhia i ia
wiki, ka rima tau pea e haere ana ngā
mahi, kātahi anō ka tutuki.

Putā noa i te ao, kua whakahokia
mai tēnei mahi toi i te waha o te
korekore, kua tūhauora anō, ka mutu,
kua hāpainga ake e ngā iwi nā rātou
taketake ake tēnei huarahi toi, otirā e
tauīwi anō.

Kua riro ko te 'kirituhi' hei kupu mō
te tānga o te moko ki te kiri o tauīwi hei
whakapaipai noa. Arā pea ngā tauīwi
tino rongonui kua meatia ki te kirituhi,
ko te kaiwaiata rā, a Robbie Williams,
me te kaimekemeke, a Mike Tyson.

He tūtahi ki te hiritahi

Me kī pēnei ake, he ara te moko e honoa ai te tangata ki te whenua, ki te ao Māori. Kei raro nei ngā whakaaro o ētahi tāngata whai moko mō ō rātou ake moko.

“Nōku ake tōku moko. Nā taku moko i rerekē ai au i ētahi atu tāngata. Nōku taketake ake tēnei, me taku āhuareka i tērā āhua. Engari he neke atu i tērā te whakahirahira o taku moko, taha Māori nei. Kei roto i a ia ngā kōrero mō taku whānau, mō aku tūpuna, mō taku tūranga i te ao. E kore e mutu tana whakamahara i a au ko wai au, nō hea au, e ahu pēhea ana au. Nā taku moko, he kawenga āku ki taku whānau, ki taku hapū, ki taku marae, ki aku tūpuna, otirā ki a au anō me taku noho ki tēnei ao.”

(he wahine, e 50 ana tau)

"I te tau 2001 i tīmata au ki te ako i te reo Māori i Te Ataarangi. Koinā te tīmatanga. He reo rumaki tēnei nō reira nā te kaha o ngā whakaaro i roto i te reo Māori, ka puta mai te hiahia ki te mau moko. Ki a au nei, koinā te pai o tō tātou reo rangatira, ka puta mai ngā whakaaro Māori. He rerekē te ao Māori i te ao Pākehā. Koinā hoki ko te moko, he ao tūturu mai rā anō ...

Ko te mea nui kī a au, kei te kawea atu ngā kōrero a rātou mā i roto i a au, i roto hoki i taku kiri mō ake tonu atu! Kua puāwai anō hoki tēnei taonga te tā moko hei toī ātaahua!!"

(he wahine, e 36 ana tau)

Te whakatairangi

Pērā anō i te huhua noa o ngā hapori pakihi, whakamahia ai e ētahi kaitā moko te ipurangi hei pānui i ā rātou mahi. Ahakoa te pai o te mata o te rorohiko hei ara whakatairanga, kāore tērā e pātata ki te kitenga ā-kanohi i te moko i te mata, i te tinana o te tangata tūturu. Hei reira kē kitea ai te ringa rehe o te kaitā.

He rerekē te āhua o te mahi a tēnā, a tēnā ringa tā. Pērā anō i te āhua o te tuhi a te tangata i tōna ake ingoa hei waitohu mōna, he rerekē te āhua o te tā a tēnā, a tēnā tohunga i āna whakanikoniko.

Ka mōhiotia ngā mahi a Mark Kopua, a Richie Francis, a Haki Williams i te āhua tonu o te tānga ka puta ake. Kia mōhio koe ki te tāera a tēnā, a tēnā, ka tūtaki ana koe ki tētahi tauhou mau moko i te huarahi ko tētahi o rātou te kaitā, ka mōhio tonu koe nā wai ake i mahi.

Nō reira, ko te kawea e te ngutu kōrero, ko te kitea e te karu, me te pai anō o te mahinga mai o te moko, koirā kē ngā tino huarahi e hau ai ngā rongo mō te tohunga tā moko ki te tī, ki te tā.

He aha hei tua o te awe māpara?

Kua tūhauora anō te tā moko i roto i ngā tikanga Māori. Kua oti i ngā tohunga tā moko te whiriwhiri me aha rātou e toitū tonu ai tēnei toi Māori ki te mata o te whenua, ki te mata o te iwi, i ngā rā kei te heke iho.

Ki tā Mark Kopua, ko te wāhi nui ki a ia e pūmau tonu ai te tā moko, ko te whakaako i te tā moko ki ngā tāngata hou. Me haere kōtui rawa te mahi ā-ringa ki ngā kōrero me ngā tikanga e rite ana. Ko ngā kōrero kua ākona e Mark, nā ōna kaumātua, ā, kei te kaha tonu tana whānau ki te tautoko i tana mahi. Ko te taha ā-ringa, i ākona i tētahi hoa, ā, me te tautoko

mai anō a tērā o ngā tino tohunga ki tēnei mahi, a Derek Lardelli. Nō reira he kawenga kei runga i a ia ki te whāngai i ērā mātauranga, i ērā pūkenga i whāngaihia ki a ia ki te reanga hou kei te tupu ake.

He pērā anō te tūmanako o Richie Francis, arā, ko te whāngai i tāna i ako ai ki ētahi atu, pērā anō i te hunga nāna ia i ārahi, i tautoko. Nā konā ia i tahuri ai ki te whakatū wānanga hei whakaako i te tā moko i Aotearoa, i tāwāhi anō hoki. E hia kē ngā taiopenga toi kua whai wāhi atu a Richie i konei, i whenua kē, ā, e whai wāhi tonu nei, ki te whakatairanga

i te moko hei tohu whakapuaki i te tuakiri motuhake o te tangata, otirā, hei tohu tūhono anō i a ia ki ngā tāngata me ērā atu mea e whai pānga nui atu ana ia.

Ko tā Haki Williams hei whakapūmau i te tā moko, ko te mau tonu ki tāna e whakaponu ana mō te huarahi i riro mai ai i a ia ēnei tohungatanga. “Mēnā he pūmanawa ōu, he taonga tuku iho nā ō tūpuna, kei runga i a koe te pīkaunga ki te hoatu, ki te whakawhiti i ērā mātauranga ki ētahi atu. Ehara i te mea nāku i kōwhiri te tā moko hei huarahi toi mōku. Nāna kē au i kōwhiri.”

Kua kaha tonu te pānga o te hangarau hou ki te āhua o te tā moko i Aotearoa. Kua tahuri te tokomaha ki te ipurangi ki te tiro tiro haere i ngā mahi kua oti kē i tēnā ringa tā, i tēnā, kua pai te kōwhiri i te ringa tā e pai ana ki a rātou, ā, ko ngā kōrerorero tuatahi ki te kaitā ka kōwhiria, mā runga rorohiko, mā runga ipurangi anō tērā.

Ā, me kōrero anō ngā taputapu hou. Ka haere tonu ngā mahi whakapai ake i ngā taputapu i ngā rā kei te tū mai, e tere ake ai, e pai ake ai te mahi a te kaitā.

Papa Hupu

āwheto = *vegetable caterpillar*

pūhohe = *mocking, laughing, cynical*

tāera = *style*

tōtā = *sweat*

ukuparatia = *smudged*

urukehu = *blonde*

wai ngārahu pūmau = *ink, pigment*

whakatuatea = *to terrify*

I whakaputaina ēnei kohinga rauemi e Tihi Ltd rātou ko Palisade Film Production ko Deanne Thomas.

Ki te hiahia koe ki ētahi atu kape o tēnei rauemi, whakapā mai ki:

Te Ratonga Kiritaki a Te Tāhuhu o te Mātauranga

Waea koreutu 0800 660 662

Waea whakaahua koreutu 0800 660 663

Imēra: orders@thechair.minedu.govt.nz

Tono mai rānei mā te Ipurangi www.thechair.minedu.govt.nz

ISBN 978-0-473-16776-9

TE TĀHUHU O TE MĀTAURANGA

Ministry of Education

Te Kāwanatanga o Aotearoa

ISBN 978-0-473-16776-9